ગણિત–2 (051) G

કુલગુણ–75 **પ્રશ્નપત્ર–4** **સમય : 3 કલાક**

પ્રશ્ન-1 અ (1) જો વાસ્તવિક વિધેય f એ a ના કોઈ છિદ્રિત સામિપ્યમાં સર્વત્ર વ્યાખ્યાયિત હોય તથા $\lim_{x\to a} f(x)$નું અસ્તિત્વ હોય તો તે લક્ષ અનન્ય હોય તેમ સાબિત કરો. (2)

(iii) અનંત ગુણોતર શ્રેઢીની વ્યાખ્યા આપી $\lim_{n\to\infty} S_n = \frac{a}{1-r}$ સાબિત કરો. (2)

બ. ગમે તે બે ગણો : **(4)**

(1) $\lim_{x\to 2} \frac{\sqrt[3]{3x+2}-2}{\sqrt[6]{x+62}-2}$

(2) $\lim_{x\to 0} \frac{x\cdot\tan x}{e^x-2+e^{-x}}$

(3) $\lim_{n\to 0} \frac{8^n-4^n-2^n+1}{\sqrt{5}-\sqrt{4+\cos n}}$

ક. (1) $f(x) = x \sin\frac{1}{x}, x \neq 0$
$= 0 \quad , x = 0$ } $x = 0$ આગળ સાતત્ય ચર્ચો. (2)

(2) ખાલીજગ્યા પૂરો (જરૂરી ગણતરી કરવી) (2)

(1) $\lim_{x\to 0} \frac{\sin x^o}{x}$ = _____

(2) $\lim_{x\to 0} \frac{2^{3x}-2^{2x}}{\sin 3x}$ = _____

(3) $\lim_{x\to e}$ [illegible] = _____

ડ. (1) જો $2x = y^{1/m} + y^{-1/m}$, $x \geq 1$ તો સાબિત કરો કે $(x^2-1)\,y_2 + xy_1 = m^2y$.

(2) જો $f'(x) = f(x)$ અને $f(0) = 1$ તો $\lim_{x\to 0}$ [illegible] નું મૂલ્ય = _____

પ્રશ્ન-2 (A) (i) જો f તથા $g : (a, b) \to R$ વિધેયો હોય તથા બંને $x \in (a, b)$ આગળ વિકલનીય હોય તો $f + g$ એ x આગળ વિકલનીય છે. તથા $\frac{d}{dx}[f(x) + g(x)] = \frac{d}{dx} f(x) + \frac{d}{dx} g(x)$ (2)

(ii) $\frac{d}{dx}[f(x)\,g(x)\,h(x)] = f(x)g(x)\frac{d}{dx}(h(x) + f(x)h(x)\frac{d}{dx}g(x) + g(x)\,h(x)\frac{d}{dx}f(x)$ (1)

(iii) સ્થાનીય મહત્તમ કે ન્યૂનતમ મૂલ્યમાટેની બીજી કસોટી જણાવો. (1)

(B) ગમે તે બે ગણો. **(4)**

(i) $y = \sec^{-1}$ [illegible] . $x \neq \pm 1$ તો $\frac{dy}{dx}$ શોધો.

(ii) $f(x) = e^x + 1$ $x \geq 0$,

$= 2 - 3$ $x < 0$ તો સા. કરો કે

f એ $x = 0$ આગળ વિકલનીય નથી.

(iii) $x = \frac{1}{2} a (t + \frac{1}{t})$, $y = \frac{1}{2} b (t - \frac{1}{t})$ $a \neq 0, \pm 1$ તો $\frac{dy}{dx}$ મેળવો.

(C) માગ્યા પ્રમાણે બે ગણો. **(4)**

(i) જ્યારે સમભૂજ ત્રિકોણની બાજુ 200 સેમી હોય તથા તેનો વૃધ્ધિદર $\sqrt{3}$ સેમી / સેકન્ડ હોય ત્યારે તેના ક્ષેત્રફળનો વૃધ્ધિદર શોધો.

(ii) $a^2y = x^3$ ના (a, a) બિંદુએ સ્પર્શક તથા અભિલંબનાં સમીકરણ મેળવો.

(iii) સાબિત કરો કે $e^x - 1 > x$, $x \in R - \{0\}$

(iv) બે અવરોધો R_1 તથા R_2 નો કુલ અવરોધ $\frac{1}{R} = \frac{1}{R_1} + \frac{1}{R_2}$ દ્વારા મળે છે જો $R_1 + R_2$ અચળ હોય તો $R_1 = R_2$ માટે અવરોધ મહત્તમ હોય તેમ સાબિત કરો.

(D) માગ્યા મુજબ ગણો. **(3)**

(i) આસન્ન મૂલ્ય શોધો. $\sqrt[5]{242.99}$

(iii) રેખિય ગતિ કરતાં કણનુ ગતિસૂત્ર $S = t^3 - 6t^2 + 9t + 4$ છે. જ્યારે $v = 0$ ત્યારે S શોધો.

(iii) $f(x) = x + \frac{1}{x}$, $x \in [\frac{1}{2}, 3]$ માટે મધ્યકમાન પ્રમેયનાં ઉપયોગથી C મેળવો.

પ્રશ્ન-3. (અ) (1) વિધેય f અને g એ $x \in (a, b)$ માટે વિકલનીય હોય તથા $\forall\ x \in (a, b)$ માટે $f'(x) = g'(x)$ હોય તો સાબિત કરો કે $f(x) = g(x) + c$ (જ્યાં c અચળ)

OR

(1) સાબિત કરો કે $\int e^{ax} \cos bx \cdot dx = \frac{e^{ax} \cos(bx - \theta)}{\sqrt{a^2 + b^2}} + C$ ... (2)

જ્યાં $\cos\theta = \frac{a}{\sqrt{a^2+b^2}}$ તથા $\sin\theta = \frac{b}{\sqrt{a^2+b^2}}$

(2) વિધેય f એ $[-a, a]$ પર સતત અને અયુગ્મ હોય તો સાબિત કરો કે $\int_{-a}^{a} f(x)dx = 0$ થાય. (2)

(બ) નીચેનામાંથી કોઈપણ બે ગણો : **(4)**

(1) $\int \frac{\sin x}{\sin 4x}\, dx$ (2) $\int x \sec^2 x \tan x\, dx$

(3) $\int \cos^{-1}\left[\frac{x^2}{1+x^2}\right] dx$ $(x > 0)$ (4)

(ક) ગમે તે બે ગણો :

(1) $\int_{-1}^{1} \frac{dx}{\sqrt{1 - 2\alpha x + \alpha^2}}$ (જ્યાં $0 < \alpha < 1$)

(2) $\int_0^{\pi} x \sin^3 x \, dx$

(3) $\int_a^b \cos x \, dx$ સરવાળાના લક્ષ સ્વરૂપે મેળવો.

(ડ) (1) $\int \frac{1}{(x-1)(x^2+4)} dx$ (2)

(2) $\int \cot x \, dx = \log |\sin X| + C$

પ્રશ્ન–4 (અ) ગમે તે બે ગણો **(4)**

(1) $xydx + (1 + x^2)\, dy = 0$ વિકલ સમીકરણનો વ્યાપક ઉકેલ શોધો.

(2) ઉકેલ મેળવો : $xdy - ydx = \sqrt{x^2 - y^2}\ dx$

(3) $\frac{dy}{dx} = (4x + y + 1)^2$ નો વ્યાપક ઉકેલ શોધો.

(4) એક પદાર્થ સીધી રેખામાં ગતિ કરે છે. તેની ગતિનું સૂત્ર $\frac{ds}{dt} = s + 1$ છે. જ્યાં S પદાર્થનું પ્રસ્થાપન બિંદુથી t સમયે અંતર (સમય મિનિટમાં અને અંતર મીટરમાં છે) દર્શાવે છે. તો પદાર્થને $\sqrt{9801}$ મીટર અંતર કાપતાં કેટલો સમય લાગશે ? ($\log_e 10 = 2.3026$)

(બ) ગમે તે બે ગણો **(4)**

(1) પરવલય $y = 4x - x^2$ અને x – અક્ષથી પરિમિત પ્રદેશના ક્ષેત્રફળ $\frac{32}{3}$ છે. એમ સાબિત કરો.

(2) વર્તુળ $x^2 + y^2 = r^2$ થી ઘેરાયેલા પ્રદેશનું ક્ષેત્રફળ શોધો.

(3) (i) પ્રથમ કક્ષાના એકઘાતી વિકલ સમીકરણનું વ્યાપક સ્વરૂપ લખો.

(ii) વિકલ સમીકરણ $y = x \frac{dy}{dx} + \sqrt[5]{1 + \left(\frac{dy}{dx}\right)^5}$ નું કક્ષા અને પરિમાણ જણાવો.

(ક) ગમે તે બે ગણો **.(4)**

(1) એક યાદચ્છિક ચલ x નું સંભાવના વિતરણ નીચે પ્રમાણે છે.

$P(x) = \frac{|x-3|}{7}$, $x = 0, 1, 2, 4$ તો યાદચ્છિક ચલ X ના મધ્યક અને વિચરણ શોધો.

(2) n અને P પ્રચલોવાળા એક દ્વિપદી યાદચ્છિક ચલ X ના મધ્યક અને વિચરણ અનુક્રમે 8 અને 4 છે. તો n, P તથા $E(X^2)$ શોધો.

(3) જય નિશાન તાકવાની હરિફાઈમાં ભાગ લે છે. તેની નિશાન તાકવાની સંભાવના 0.4 છે. 5 વખત નિશાન તાકવાના પ્રયોગોમાં તે બરાબર ત્રણ વખત નિશાન તાકી શકશે. તેના સંભાવના કેટલી ?

(ડ) (i) $\int x^{4x} (1 + \log x)\, dx$ શોધો., $x \in R^+ - \{0\}$

(ii) વ્યાખ્યા આપો : વિકલ સમીકરણની કક્ષા

(iii) વિયોજનીય ચલ પ્રકારના વિકલ સમીકરણનો વ્યાપક ઉકેલ મેળવો.

પ્રશ્ન–5 (અ) (i) ત્રણ ઘટનાઓ માટે સરવાળાનો નિયમ લખો અને સાબિત કરો. (2)

'અથવા'

(i) A અને B બે નિરપેક્ષ ઘટનાઓ છે તો બતાવો કે A' અને B પણ નિરપેક્ષ ઘટનાઓ થાય.

(ii) નીચેનાં વિધાનની ટીકા કરો : (સત્યાર્થતા ચકાસો) (1)

''સંભાવના વિધેયનો વિસ્તાર [0, 1] છે.''

(iii) સંભાવના વિતરણનું આવૃત્ત – સૂત્ર લખો. (1)

(બ) ગમે તે બે ગણો. **(4)**

(1) રામ અને ભરત એક પુસ્તકમાંથી અનુક્રમે 70% અને 80% દાખલાઓ સ્વતંત્ર રીતે ઉકેલી શકે છે. પુસ્તકમાંથી એક દાખલો યાદચ્છિક રીતે પસંદ કરી બન્નેને ઉકેલવાનું કહેવામાં આવે છે. દાખલો ઉકેલી શકાશે તેની સંભાવના કેટલી ?

(2) ત્રણ સમતોલ પાસાઓને એક વખત ઉછાળવામાં આવે તો ત્રણેય પાસાપર મળતાં પૂર્ણાંકો સમાન હોય તે ઘટનાની સંભાવના શોધો.

(3) જો ઘટનાઓ A અને B માટે $P(A \cup B) = 0.9$, $P(A \cap B') = 0.4$ અને $P(B \cap A') = 0.3$ હોય તો $P(A' \cup B')$ અને $P(A)$ મેળવો.

(ક) (i) એક પેટીમાં 4 લાલ અને 3 સફેદ દડાઓ છે. બીજી પેટીમાં 3 લાલ અને 4 સફેદ દડા છે. એક પેટી યાદચ્છિક રીતે પસંદ કરી તેમાંથી બે દડા ઉપાડતાં તે બન્ને દડા લાલ હોય તેની સંભાવના શોધો. (2)

(ii) (a) જો A અને B પરસ્પર નિવારક ઘટનાઓ હોય તો નીચેની ફાળવણી શક્ય છે કે નહીં તે જણાવો. (1)

$P(A) = 0.75$, $P(A \cap B') = 0.35$

(b) 52 પત્તામાંથી 2 પત્તાં એક પછી એક પુરવરણી સહિત લેતાં બન્ને કાળીના હોય તેની સંભાવના કેટલી ? 1

(ડ) (i) નીચેની દશાંકી સંખ્યાને અષ્ટાંકી સ્વરૂપમાં લખો. (2)

$(146.5)_{10}$

(ii) શોધો : .5427 E 04 + .4623 E 02 (1)

પ્રશ્ન–1 (અ)

(1) **પ્રમેય–1.** જો વાસ્તવિક વિધેય f એ a ના કોઈક છિદ્રિત સામિપ્યમાં સર્વત્ર વ્યાખ્યાયિત હોય તથા $\lim_{x\to a} f(x)$નું અસ્તિત્વ હોય તો તે લક્ષ અનન્ય હોય.

સાબિતી : ધારો કે $\lim_{x\to a} f(x) = l_1$ તથા $\lim_{x\to a} f(x) = l_2$

જ્યાં $l_1 \neq l_2$ અને $l_1, l_2 \in R$

વ્યાખ્યાનુસાર પ્રત્યેક $\varepsilon > 0$ ને અનુરૂપ $\delta_1 > 0$ તથા $\delta_2 > 0$ મળે,

જેથી $\forall x,\ 0 < |x - a| < \delta_1 \Rightarrow |f(x) - l_1| < \varepsilon$

$\forall x,\ 0 < |x - a| < \delta_2 \Rightarrow |f(x) - l_2| < \varepsilon$

હવે $0 < |x - a| < \delta$ હોય તેવા પ્રત્યેક x માટે,

ધારો કે $\delta = \min\{\delta, \delta_2\}$

$\therefore\ \delta \leq \delta_1$ તથા $\delta \leq \delta_2$, $\delta > 0$

$0 < |x - a| < \delta \Rightarrow 0 < |x - a| < \delta_1 \Rightarrow |f(x) - l_1| < \varepsilon$

$0 < |x - a| < \delta \Rightarrow 0 < |x - a| < \delta_2 \Rightarrow |f(x) - l_2| < \varepsilon$

હવે $0 < |x - a| < \delta$ હોય તેવા પ્રત્યેક x માટે

$$\begin{aligned} |l_1 - l_2| &= |l_1 - f(x) + f(x) - l_2| \\ &\leq |l_1 - f(x)| + |f(x) - l_2| \\ &\leq |f(x) - l_1| + |f(x) - l_2| \end{aligned}$$

$\therefore |l_1 - l_2| < 2\varepsilon$

હવે આ અસમતા પ્રત્યેક $\varepsilon > 0$ માટે અનુરૂપ $\delta > 0$ મેળવીને સત્ય બને છે.

$\therefore\ \varepsilon = \left|\frac{l_1 - l_2}{2}\right|$ માટે પણ તે યોગ્ય $\delta > 0$ માટે સત્ય છે.

$l_1 \neq l_2$ હોવાથી $|l_1 - l_2| > 0$ અને આથી ε ની આવી કિંમત લઈ શકાય.

$\therefore\ |l_1 - l_2| < 2\varepsilon = |l_1 - l_2|$ જે શક્ય નથી.

$\therefore$ આપણી ધારણા કે વિધેય f ને એક થી વધુ લક્ષ હોઈ શકે તે સત્ય નથી.

$\therefore$ વિધેયનું લક્ષ અનન્ય છે.

(2) **અનંત ગુણોતર શ્રેણી :** આપણે જાણીએ છીએ કે ગુણોત્તર શ્રેણી માટે

$$S_n = a + ar + ar^2 + ... + ar^{n-1} = \frac{a(1 - r^n)}{1 - r} \quad (r \neq 1)$$

આ શ્રેણી $\{S_n\}$ ના લક્ષને અનંત ગુણોત્તર શ્રેણીનો સરવાળો કહે છે, જ્યાં $|r| < 1$.

આ સરવાળાને $a + ar + ar^2 + ...$ (અનંત સુધી) દ્વારા દર્શાવાય છે.

વિધેયના લક્ષ માટે જે કાર્યનિયમો સ્વીકારેલા તે નિયમો શ્રેણી લક્ષ માટે પણ સત્ય છે, તે સ્વીકારતાં,

$$\lim_{n\to\infty} S_n = \lim_{n\to\infty} \frac{a(1 - r^n)}{1 - r} \quad (|r| < 1)$$

$$= \lim_{n\to\infty} \frac{(a - ar^n)}{1 - r}$$

$= \frac{a}{1-r}$ કારણ કે $\lim_{n\to\infty} r^n = 0$

આમ, અનંત ગુણોત્તર શ્રેણીનો સરવાળો $\frac{a}{1-r}$ છે.

(બ) **(1)** $\lim_{x\to 2} \frac{\sqrt[3]{3x+2}-2}{\sqrt[6]{x+62}-2}$

$= \lim_{x\to 2} \frac{(3x+2)^{1/3}-8^{1/3}}{(x+62)^{1/6}-64^{1/6}}$

$= \lim_{x\to 2} \left[\frac{(3x+2)^{1/3}-8^{1/3}}{3x+2-8}\cdot(3x+2-8)\right] \Big/ \left[\frac{(x+62)^{1/6}-64^{1/6}}{x+62-64}\cdot(x+62-64)\right]$

$= \frac{\frac{1}{3}8^{1/3-1}}{\frac{1}{6}64^{1/6-1}} \lim_{x\to 2} \frac{3(x-2)}{(x-2)}$

$= \frac{6}{3}\frac{8^{2/3}}{64^{2/3}}\cdot 3 = \frac{2.64^{5/6}}{8^{5/3}}\cdot 3 = \frac{2\cdot 32}{4}\cdot 3 = 48$

(2) $\lim_{x\to 0} \frac{x\tan x}{e^x-2+e^{-x}}$

$= \lim_{x\to 0} \frac{x\tan x\cdot e^x}{(e^x-1)^2}$

$= \lim_{x\to 0} \frac{x\tan x\cdot e^x}{(e^x-1)^2}$

$= \lim_{x\to 0} = \frac{x\frac{\tan x}{x}\cdot x\cdot e^x}{\left(\frac{e^x-1}{x}\right)^2\cdot x^2} = 1$

(3) $\lim_{x\to 0} \frac{8^n-4^n-2^n+1}{\sqrt{5}-\sqrt{4+\cos n}}$

$\lim_{x\to 0} = \frac{(4^n-1)(2^n-1)}{(\sqrt{5}-\sqrt{4+\cos n})}\cdot\frac{\sqrt{5}+\sqrt{5+\cos x}}{\sqrt{5}+\sqrt{4+\cos x}}$

$$= \lim_{n\to 0} \frac{(4^n - 1)(2^n - 1)(\sqrt{5} + \sqrt{4 + \cos n})}{2 \cdot \sin^2 \frac{n}{2}} \quad [\because 5 - [4 + \cos n] = 1 - \cos n = 2 \sin^2 \frac{n}{2}]$$

$$= \lim_{n\to 0} \frac{\left(\frac{4^n - 1}{n}\right)\left(\frac{2^n - 1}{n}\right) n^2 (\sqrt{5} + \sqrt{4 + \cos n})}{2 \cdot \left(\frac{\sin n/2}{n/2}\right)^2 \frac{n^2}{4}}$$

$$= \frac{\log_e^4 \cdot \log_e^2 (\sqrt{5} + \sqrt{4 + \cos n})}{2 \cdot 1^2 \cdot 1/4} = 4\sqrt{5} \ . \ \log_e 4 \ . \ \log_e 2$$

(ક) (1) $f(x) = x \cdot \sin \frac{1}{x}, \quad x \neq 0$

$= 0 \quad ; x = 0$ $\Big\}$ $x = 0$ આગળનું સાતત્ય.

$|\sin \frac{1}{x}| \leq 1 \Rightarrow |x \cdot \sin \frac{1}{x}| \leq |x|$

$\delta = \varepsilon$ લેતાં, $0 < |x - 0| < \delta \Rightarrow |x| < \delta \Rightarrow |x \sin \frac{1}{x} - 0| < \varepsilon$

$\therefore \quad \lim_{x\to 0} x \cdot \sin \frac{1}{x} = 0 = f(0)$

$\therefore \quad f$ એ $x = 0$ માટે સતત છે.

(2) ખાલી જગ્યા પૂરો. (જરૂરી ગણતરી કરવી)

(i) $\lim_{x\to 0} \frac{\sin x^o}{x}$

$= \lim_{x\to 0} \frac{\sin x \cdot \pi/180}{x}$

$= \lim_{x\to 0} \frac{\sin \frac{\pi x}{180}}{\frac{\pi x}{180}} \times \frac{\pi}{180}$

$= \lim_{\frac{\pi x}{180}\to 0} \frac{\sin \frac{\pi x}{180}}{\frac{\pi x}{180}} \times \frac{\pi}{180} = \frac{\pi}{180} \cdot 1 = \frac{\pi}{180}$

(ii) $\lim_{x\to 0} \dfrac{2^{3x}-2^{2x}}{\sin 3x}$

$= \lim_{x\to 0} \dfrac{(2^{3x}-1)-(2^{2x}-1)}{\sin 3x}$

$= \lim_{x\to 0} = \dfrac{\lim_{x\to 0}\dfrac{3\cdot 2^{3x}-1}{3\cdot x} - \lim_{x\to 0} 2\cdot\dfrac{2^{2x}-1}{2x}}{3\cdot \lim_{x\to 0}\dfrac{\sin 3x}{3x}}$

$= \dfrac{\log_e^2 - 2\log_e^2}{3} = \log_e \sqrt[3]{2}$

(iii) $\lim_{x\to e} \dfrac{e^{1/x}-e^{1/e}}{x-e}$

$x - e = h$ લેતાં $x \to e \Rightarrow h \to 0$

લક્ષ : $\lim_{h\to 0} \dfrac{(e+h)^{1/h}-e^{1/e}}{h}$

$= \lim_{h\to 0} \left[1+\frac{h}{e}\right]^{1/h} = \lim_{h\to 0} \left[\left(1+\frac{h}{e}\right)^{\frac{1}{h}\cdot\frac{e}{e}}\right]$

$= e^{1/e}$

$\lim_{n\to\infty} \left(1+\frac{1}{n}\right)^n = e$

(૬) (1) $2x = y^{1/m} + y^{-1/m}$ નું x પ્રત્યે વિકલન કરતાં

$\left(\frac{1}{m}y^{1/m-1} + \left(-\frac{1}{m}\right)y^{-1/m-1}\right)\cdot\frac{dy}{dx} = 2$

$\therefore \quad \dfrac{1}{my}\,[y^{1/m} - y^{-1/m}].\, y_1 = 2$

$\therefore \quad (y^{1/m} - y^{-1/m})y_1 = 2my$

$\therefore \quad (y^{1/m} - y^{-1/m})^2 \cdot y_1^{\,2} = 4m^2y^2$ (બંને બાજુએ વર્ગ કરતાં)

$\therefore \quad [(y^{1/m} + y^{1/m})^2 - 4]\, y_1^{\,2} = 4m^2y^2$

$\therefore \quad [4x^2 - 4]\, y_1^{\,2} = 4m^2y^2$

$\therefore \quad (x^2 - 1)y_1^{\,2} = m^2y^2$

ફરીથી x પ્રત્યે વિકલન કરતાં

$(x^2 - 1)\ 2y_1y_2 + y_1^2\ (2x) = 2m^2\ y \cdot y_1$

$2y_1 \neq 0$ આથી $(x^2 - 1)\ y_2 + xy_1 + m^2y.$

(2) $\lim\limits_{x\to 0} \dfrac{f(x)-1}{x}$

$= \lim\limits_{x\to 0} \dfrac{f(x)-f(0)}{x-0}$ $\because f(0) = 1$ આપેલ છે.

$= f'(0)$

$= f(0)$ $\because f'(x) = f(x)$

$= 1$ $\Rightarrow f'(0) = f(0)$

પ્રશ્ન–2 (A) (i) પાઠ્યપુસ્તકના પા.નં. – 60 નું પ્રમેય – 02

(ii) પાઠ્યપુસ્તકના પાનં – 61 નું ઉપપ્રમેય – 01

(iii) પાઠ્યપુસ્તકના પાન નં. – 113 ના પ્રમેય – 5 ની ફક્ત પ્રતિજ્ઞા

(B) (i) $y = \sec^{-1}\left(\dfrac{1+x^2}{1-x^2}\right)$, $x \neq \pm 1$ તો $\dfrac{dy}{dx}$ શોધો.

$\therefore \quad y = \cos^{-1}\left(\dfrac{1-x^2}{1+x^2}\right)$ $\left(\because \cos^{-1}\dfrac{1}{x}\ x = \sec^{-1}x\right)$

$\therefore \quad \dfrac{dy}{dx} = \dfrac{-1}{\sqrt{1-\left(\dfrac{1-x^2}{1+x^2}\right)^2}}\left(\dfrac{1-x^2}{1+x^2}\right)'$

$\therefore \quad \dfrac{dy}{dx} = \dfrac{-1(1+x^2)}{\sqrt{(1+x^2)^2-(1-x^2)^2}}\left(\dfrac{(1+x^2)(-2x)-(1-x^2)(2x)}{(1+x^2)^2}\right)$

$= \dfrac{-1}{\sqrt{4x^2}}\left(\dfrac{-2x(1+x^2+1-x^2)}{1+x^2}\right)$

$= \dfrac{-1}{2|x|}(-4x)$

$\dfrac{dy}{dx} = \dfrac{2x}{|x|(1+x^2)}$ ... (1)

→ જો $x > 0$ તો $\frac{dy}{dx} = \frac{2}{1+x^2}$

→ જો $x < 0$ તો $\frac{dy}{dx} = -\frac{2}{1+x^2}$

→ જો $x = 0$ તો $\frac{dy}{dx}$ અશક્ય

(ii) $f'(x) = \lim_{t \to x} \frac{f(t) - f(x)}{t - x}$ (∵ વિકલનનુ સૂત્ર)

∴ $f'(0) = \lim_{t \to 0} \frac{f(t) - f(0)}{t - 0}$ (∵ $x = 0$ આગળ વિકલનીયતા માટે)

∴ $f'(0) = \lim_{t \to 0} \frac{f(t) - 2}{t}$ (∵ $x = 0$ તો $f(x) = e^x + 1$

$f(0) = 2$)

હવે $\lim_{t \to 0^+} \frac{f(t) - 2}{t}$ અને $\lim_{t \to 0^-} \frac{f(t) - 2}{t}$

∴ $f'(0) = \lim_{t \to 0^+} \frac{e^t + 1 - 2}{t}$ અને $= \lim_{t \to 0^-} \frac{2 - 3t - 2}{t}$

$= \lim_{t \to 0^+} \cdot \frac{e^t - 1}{t}$ અને $= \lim_{t \to 0^-} \frac{-3t}{t}$

$= \log_e e$

$= 1$ અને $= -3$

∴ $x = 0$ આગળ લક્ષનું અસ્તિત્વ નથી તેથી $x = 0$ આગળ $f(x)$ વિકલનીય નથી.

(iii) $x = \frac{1}{2} a (t + \frac{1}{t})$; $y = \frac{b}{2} (t - \frac{1}{t})$ તો $\frac{dy}{dx}$ શોધો.

∴ $x = \frac{a}{2} (t + \frac{1}{t})$ અને $y = \frac{b}{2} (t - \frac{1}{t})$ નું t ની સાપેક્ષ વિકલ્પ કરતાં

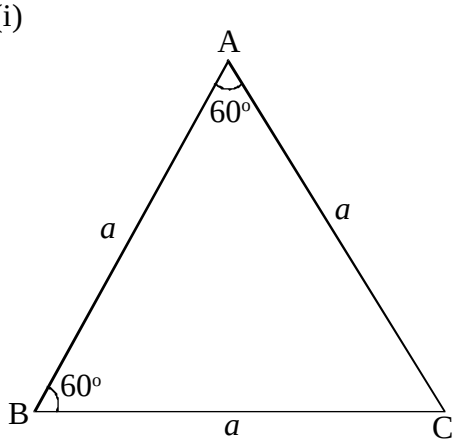
∴ $\frac{dx}{dt} = \frac{a}{2} (1 - \frac{1}{t^2} \neq 0)$ [કારણ કે $t \neq 0$, $t \neq 1$, $a \neq 0$] અને $\frac{dy}{dt} = \frac{b}{2} (1 + \frac{1}{t^2})$

→ પરંતુ $\frac{dy}{dx} = \frac{dy/dt}{dx/dt}$

$= \frac{b/2 \left[1 + 1/t^2\right]}{a/2 \left[1 + 1/t^2\right]}$

$\frac{dy}{dx} = \frac{b}{a} \frac{\left[e + t^2\right]}{\left[e^2 - 1\right]}$

(C) (i)

ધારો કે સમભૂજ ત્રિકોણની બાજુ a છે

અને $\frac{da}{dt} = \sqrt{3}$ સેમી / સેકન્ડ છે.

Δ ABC નુ ક્ષેત્રફળ

$$\Delta = \frac{1}{2} bc \sin A$$

$$\therefore \quad \Delta = \frac{1}{2} a^2 \sin 60^\circ$$

$$\therefore \quad \Delta = \frac{a^2}{2} \frac{\sqrt{3}}{2} = \frac{\sqrt{3}a^2}{4}$$

ΔABC નું ક્ષેત્રફળ

$\Delta = \frac{\sqrt{3}a^2}{4}$ નું t ની સાપેક્ષ વિકલન કરતાં

$$\therefore \frac{d\Delta}{dt} = \frac{\sqrt{3}}{4} (2a) \frac{da}{dt}$$

$$\therefore \quad \frac{d\Delta}{dt} = \frac{\sqrt{3}}{2} (200) \sqrt{3}$$

$$\therefore \quad \frac{d\Delta}{dt} = 300 \text{ ચો.સેમી./સેકન્ડ}^2$$

$\therefore$ ક્ષેત્રફળ વધવાનો દર $\frac{d\Delta}{dt} = 300$ ચો સે.મી./સેકન્ડ^2

(ii) $a^2y = x^3$ નું x ની સાપેક્ષ વિકલન કરતાં

$$a^2 \frac{dy}{dx} = 3x^2$$

$$\frac{dy}{dx} = \frac{3x^2}{a^2}$$

$$\therefore m = \left(\frac{dy}{dx}\right)_{(a,\,a)} = \frac{3a^2}{a^2} = 3$$

$\rightarrow$ (a, a) બિંદુમાંથી પસાર થતા અને 3 ઢાળવાળા સ્પર્શકનું સમી.

$$y - a = 3(x - a)$$

$$\therefore \quad 3x - y - 2a = 0$$

$\rightarrow$ (a, a) બિંદુમાંથી પસાર થતા અને $-\frac{1}{3}$ ઢાળવાળા સ્પર્શકનુ સમી.

$$y - a = \frac{1}{3} (x - a)$$

$$\therefore \quad 3y - 3a = -x + a$$

$$\therefore \quad x + 3y - 4a = 0$$

(iii) ધારો કે $f(x) = e^x - 1 - x$

$\therefore \quad f'(x) = e^x - 1$

$\rightarrow$ જો $x > 0$ તો $f'(x) > 0$ મળે છે. $[\because e^x > 1]$

તેથી $x > 0$ માટે $f(x)$ વધતું વિધેય છે.

$\therefore \quad x > 0 \Rightarrow f(x) > f(0)$

$\Rightarrow e^x - 1 - x > 0 (\because f(0) = 0)$

$\Rightarrow e^x > 1 + x$

$\Rightarrow e^x - 1 > x$ ... (1)

$\rightarrow$ જો $x < 0$ તો $f'(x) < 0$ મળે છે. $[\because e^x > 1]$

$x < 0$ માટે $f(x)$ ઘટતું વિધેય છે.

$\therefore \quad x < 0 \Rightarrow f(x) > f(0)$

$\Rightarrow e^x - 1 - x > 0 (\because f(0) = 0)$

$\Rightarrow e^x - 1 > x$ ... (2)

$\therefore$ સમીકરણ (1), (2) પરથી $x \in R - \{0\}$ માટે $e^{x-1} > x$ બને છે.

(iv) અને $R_1 + R_2 = k$ (અચળ) ધારો

$\therefore \quad \frac{1}{R} = \frac{R_1 + R_2}{R_1 R_2}$

$\therefore \quad R = \frac{R_1 R_2}{K}$

$\therefore \quad R = \frac{R_1 (K - R_1)}{K}$

$\therefore \quad f(R) = \frac{KR_1 - R_1^2}{K}$

$\therefore f'(R_1) = \frac{K - 2R_1}{K}$ નું $[R_1$ ની સાપેક્ષ વિકલન કરતાં]

$\therefore f''(R_1) = \frac{-2}{K}$

$\rightarrow f(R_1)$ ની મહત્તમ અને ન્યૂનતમ કિંમત માટે $f'(R_1) = 0$ મૂકતાં

$\therefore \quad \frac{K - 2R_1}{K} = 0$

$\therefore \quad 2R_1 = K$

$\therefore \quad R_1 = K/2$

$R_1 = K/2$ ની કિંમત $f''(R_1)$ માં મૂકતાં

$f''(R_1) < 0$ બને છે.

$\therefore \quad R_1 = K/2$ માટે $f(R_1)$ ની કિંમત મહત્તમ છે.

$\rightarrow$ $R_1 = K/2$ ની કિંમત $R_1 + R_2 = K$ માં મૂકતાં

$R_2 = K/2$

$\therefore$ મહત્તમ કિંમત માટે $R_1 = R_2 = K/2$ બને છે.

(ઙ) (i) ધારો કે $f(x) = (x)^{1/5}$ જ્યાં $x = 243$

$\therefore \quad f'(x) = \frac{1}{5} x^{1/5 - 1}$ $\quad \delta x = -0.01$

$\therefore \quad f'(x) = \frac{1}{5} x^{-4/5}$

$\therefore \quad f'(x) = \frac{1}{5x^{4/5}}$

$\rightarrow$ $x = 243$ માટે $f(x) = \sqrt[5]{243} = 3$

$$f'(x) = f'(243) = \frac{1}{5(243)^{4/5}} = \frac{1}{5(3)^4} = \frac{1}{5\times 81}$$

$\therefore \quad f'(x) = \frac{1}{405}$

$\therefore \quad f(x + \delta x) \cong f(x) + \delta x f'(x)$ (સૂત્ર)

$\therefore \quad f(243 - 0.01) \cong 3 - (0.01)\ \frac{1}{405}$

$\therefore \quad \sqrt[5]{242.99} \cong 3 - (0.01)\ \frac{1}{405} = 1214.99$

(ii) $S = t^3 - 6t^2 + 9t + 4$ નું t ની સાપેક્ષ વિકલન કરતાં

વેગ $v = 3t^2 - 12t + 9$

પ્રવેગ $a = 6t - 12$

$\rightarrow \quad v = 0$ તો $3t^2 - 12t + 9 = 0$

$\therefore \quad t^2 - 4t + 3 = 0$

$\therefore \quad (t - 3)\ (t - 1) = 0$

$\therefore \quad t = 3, \quad t = 1$

$\rightarrow$ જો $t = 1$ માટે $S(t = 1) = 1 - 6 + 9 + 4 = 8$ એકમ

$\rightarrow$ જો $t = 3$ માટે $S(t = 3) = 27 - 54 + 27 + 4 = 4$ એકમ

(iii) $f(x) = x + \frac{1}{x}$, $x \in$ [illegible]

$\therefore \quad f'(x) = 1 - \frac{1}{x^2}$

$\rightarrow$ અહીં $x \in (\frac{1}{2}, 3)$ માં $f(x)$ વિકલનીય છે તથા $[\frac{1}{2}, 3]$ માં $f(x)$ સતત છે.

$\rightarrow f(a) = f\left(\frac{1}{2}\right) = \frac{1}{2} + 2 = \frac{5}{2}$

અને $f(b) = f(3) = 3 + \frac{1}{3} = \frac{10}{3}$

$\therefore \quad f(a) \neq f(b)$

$\rightarrow$ C $\in (\frac{1}{2}, 3)$ એવો મળે કે જેથી $f'(c) = \frac{f(b) - f(a)}{b-a}$ બને.

$\therefore \quad 1 - \frac{1}{C^2} = \frac{10/3 - 5/2}{3 - 1/2}$

$\therefore \quad 1 - \frac{1}{C^2} = \frac{20-15}{6-1} = \frac{5}{5} = 1$

$\therefore \quad \frac{1}{C^2} = 1 - \frac{1}{3}$

$\therefore \quad \frac{1}{C^2} = \frac{3-1}{3}$

$\therefore \quad C^2 = \frac{3}{2}$

$\therefore \quad C = \pm \sqrt{\frac{3}{2}}$

$\therefore \quad C = \sqrt{\frac{3}{2}} \in (\frac{1}{2}, 3)$ છે અને $C = -\sqrt{\frac{3}{2}} \notin (\frac{1}{2}, 3)$

$\therefore \quad C = \sqrt{\frac{3}{2}}$ માટે મધ્યકના પ્રમેયનું પાલન થાય છે.

પ્રશ્ન–3 (અ)

(1) પ્રમેય 1. જો f તથા g બંને (a, b) પર વિકલનીય વિધેયો હોય તથા $f'(x) = g'(x)$,

$\forall\ x \in (a, b)$ તો $f(x) = g(x) + c$ જ્યાં c અચળ છે.

સાબિતી : ધારો કે $h(x) = f(x) - g(x)$, $x \in (a, b)$

$x_1, x_2 \in (a, b)$ અને $x_1 < x_2$ તો $[x_1, x_2]$ પર h સતત છે. તથા (x_1, x_2) પર h વિકલનીય છે. વળી,

મધ્યકાન પ્રમેયથી,

$h(x_1) - h(x_2) = h'(c)\ (x_1 - x_2)$ જ્યાં $c \in (x_1, x_2)$

આમ, $c \in (a, b)$

$\therefore \quad h'(c) = f'(c) - g'(c) = 0$

$\therefore \quad h(x_1) = h(x_2),\ \forall\ x_1, x_2 \in (a, b)$

$\therefore \quad f(x_1) - g(x_1) = f(x_2) - g(x_2),\ \forall\ x_1, x_2 \in (a, b)$

$\therefore$ $f - g$ એ (a, b) પર અચળ વિધેય છે.

$\therefore$ $f(x) - g(x) = c$ જ્યાં $c \in R$ અચળ છે.

$\therefore$ $f(x) = g(x) + c$, $\forall\ x \in (a, b)$

અથવા

(1) $\int e^{ax} \cos bx dx = \frac{e^{ax}}{a^2+b^2} [a \cos bx + b \sin bx] + c$

$= \frac{e^{ax}}{\sqrt{a^2+b^2}} \cos (bx - \theta) + c$

જવાબ :

$I = \int e^{ax} \cos bx\, dx$

$I = \int \cos bx \cdot e^{ax}\, dx$

$I = \cos bx \cdot \frac{e^{ax}}{a} - \int -\sin bx \cdot b \frac{e^{ax}}{a}\, dx$

$I = \frac{e^{ax}\cos bx}{a} + \frac{b}{a} \int \sin bx \cdot e^{ax}\, dx$

$I = \frac{e^{ax}\cos bx}{a} + \frac{b}{a} \left[\sin bx \cdot \frac{e^{ax}}{a} - \int \cos bx \cdot b \frac{e^{ax}}{a} dx\right]$

$I = \frac{e^{ax}\cos bx}{a} + \frac{b}{a} \sin bx \cdot e^{ax} - \frac{b^2}{a^2} \int \cos bx \cdot e^{ax}\, dx + c'$

$I = \frac{e^{ax} \cdot a\cos bx + b\sin bx e^{ax}}{a^2} - \frac{b^2}{a^2} I + c'$

$I + \frac{b^2}{a^2} \cdot I = \frac{e^{ax}[a\cos bx + b\sin bx]}{a^2} + c'$

$(a^2 + b^2) I = e^{ax} [a \cos bx + b \sin bx] + c'$

$I = \frac{e^{ax}}{a^2+b^2} [a \cos bx + b \sin bx] + c$

હવે $a = r \cos \theta$, $b = r \sin \theta$ લેતાં

$a^2 + b^2 = r^2 \cos^2 \theta + r^2 \sin^2 \theta = r^2 \therefore r = \sqrt{a^2+b^2}$

હવે

$I = \frac{e^{ax}}{a^2+b^2} [a \cos bx + b \sin bx] + c$

$= \frac{e^{ax}}{a^2+b^2} [r \cos \theta \cos bx + r \sin \theta \sin bx] + c$

$$= \frac{e^{ax}}{a^2+b^2}\ [r\ \cos\ (bx - \theta)] + c$$

$$= \frac{e^{ax}}{a^2+b^2} \cdot \sqrt{a^2+b^2}\ \cos\ (bx - \theta) + c$$

$$= \frac{e^{ax}}{\sqrt{a^2+b^2}}\ \cos\ (bx - \theta) + c$$

(2) પ્રમેય : જો વિધેય f એ $[-a, a]$ માં સતત અને અયુગ્મ હોય તો

$$\int_{-a}^{a} f(x)\ dx = 0,\ a \in R^+$$

સાબિતી : અહીં $-a < 0 < a$ હોવાથી,

$$\int_{-a}^{a} f(x)\ dx = \int_{-a}^{0} f(x)\ dx + \int_{0}^{a} f(x)\ dx \qquad ...(1)$$

હવે $I = \int_{-a}^{0} f(x)\ dx$ લઈશું.

આ સંકલનમાં $x = -t$ લેતાં, $dx = -dt$

વળી, $x = -a \Rightarrow t = a$ અને $x = 0 \Rightarrow t = 0$

$$\therefore \quad I = \int_{a}^{0} f(-t)\ (-dt)$$

$$= -\int_{a}^{0} f(-t)\ dt = \int_{0}^{a} f(-t)\ dt$$

$$= -\int_{0}^{a} f(t)\ dt\ (\because f \text{ અયુગ્મ વિધેય છે.})$$

$$= -\int_{0}^{a} f(x)\ dx$$

I ની આ કિંમત (1) માં મૂકતાં,

$$\int_{-a}^{a} f(x)\ dx = -\int_{0}^{a} f(x)\ dx + \int_{0}^{a} f(x)\ dx$$

$$= 0$$

(બ) (1) $\int \frac{\sin x}{\sin 4x}\, dx$

$= \int \frac{\sin x}{2\sin 2x \cos 2x}\, dx$

$= \int \frac{1}{2\cos x \cos 2x}\, dx$

$= \frac{1}{2}\int \frac{\cos x\, dx}{\cos^2 x \cos 2x}$ $\sin x = t$ (ધારો)

$\cos x\, dx = dt$

$= \int \frac{dt}{(1-t^2)(1-2t^2)}$

$= \int \frac{(1-t^2)-\frac{1}{2}(1-2t^2)}{(1-t^2)(1-2t^2)}\, dt$

$= \int \frac{1}{1-2t^2}\, dt - \frac{1}{2}\int \frac{1}{1-t^2}\, dt$

$= \frac{1}{\sqrt{2}} \cdot \frac{1}{2} \log\left|\frac{1-\sqrt{2}t}{1+\sqrt{2}t}\right| - \frac{1}{2}\cdot\frac{1}{2}\log\left|\frac{1-t}{1+t}\right| + C$

$= \frac{2}{2\sqrt{2}} \log\left|\frac{1-\sqrt{2}\sin x}{1+\sqrt{2}\sin x}\right| - \frac{1}{4}\log\left|\frac{1-\sin x}{1+\sin x}\right| + C$

(2) $\int x \sec^2 x \tan x\, dx$

$= x \cdot \frac{\tan^2 x}{2} - \int (1)\, \frac{\tan^2 x}{2}\, dx$

$= \frac{x\tan^2 x}{2} - \frac{1}{2}\int (\sec^2 x - 1)\, dx$

$= \frac{x\tan^2 x}{2} - \frac{1}{2}(\tan x - x) + C$

(3) $\int \cos^{-1}\left(\frac{x^2}{1+x^2}\right) dx$ $(x > 0)$ $x = \tan\theta$ (ધારો) $\therefore dx = \sec^2\theta\, d\theta$

$= \int \cos^{-1}(\cos 2\theta) \cdot \sec^2\theta\, d\theta$ $dx = \sec^2\theta\, d\theta$ તથા $\theta \in (-\frac{\pi}{2}, \frac{\pi}{2})$

$= \int 2\theta \sec^2\theta\, d\theta$ $[\because x > 0 \ \therefore 0 < \theta < \pi/2 \ \ 0 < 2\theta < \pi]$

$= \int 2\theta \sec^2\theta \, d\theta$

$= 2 [\theta \cdot \tan\theta - \int (1) \tan\theta \, d\theta]$

$= 2 [\theta \tan 2\theta - \log |\sec \theta|] + C$

$= 2 [\tan^{-1}x \cdot x - \log |\sqrt{1+x^2}|] + C$

(C) (1) $\int_{-1}^{1} \frac{dx}{\sqrt{1-2\alpha x+\alpha^2}}$ $\quad\quad 1 - 2\alpha x + \alpha^2 = t^2$ $\therefore$

$= \int_{1+\alpha}^{1-\alpha} -\frac{t}{\alpha} \frac{dt}{t}$ $\quad\quad -2\alpha \, dx = 2t \, dt$ $\therefore$

$= \frac{1}{\alpha} \int_{1-\alpha}^{1+\alpha} dt$ $\quad\quad$ તથા $x = -1$ તો $t = 1 + \alpha$

$x = 1 \cdot$ તો $t = 1 - \alpha$

$= \frac{1}{\alpha} [t]_{1-\alpha}^{1+\alpha} \, dt = \frac{1}{\alpha} [(1 + \alpha) - (1 - \alpha)] = 2$

(2) $\int_0^{\pi} x \sin^3 x \, dx$

$I = \int_0^{\pi} x \sin^3 x \, dx$

$= \int_0^{\pi} (\pi - x) \sin^3(\pi - x) \, dx$

$= \int_0^{\pi} (\pi - x) \sin^3 x \, dx$

$I = \int_0^{\pi} \pi \sin^3 x \, dx - \int_0^{\pi} x \sin^3 x \, dx.$

$2I = \pi \int_0^{\pi} \sin^2 x \sin x \, dx \quad \cos x = t \quad \therefore - \sin x \, dx = dt$

$= \pi \int_1^{-1} (1 - t^2) (-dt)$ $\quad\quad x = 0$ તો $t = 1$

$= \pi \int_{-1}^{1} (1 - t^2) \, dt$ $\quad\quad x = \pi$ તો $t = -1$

$$= \pi \int_{-1}^{1} (1 - t^2)\, dt$$

$$= \pi \left[t - \frac{t^3}{3} \right]_{-1}^{1}$$

$$= \pi \left[2 - \frac{2}{3} \right] = \frac{4\pi}{3}$$

(3) $\int_a^b \cos x\, dx, \quad f(x) = \cos x$

$\rightarrow$ $\cos x$ એ $[a, b]$ પર સતત વિધેય છે.

$\rightarrow$ $[a, b]$ ને n – સમાન ઉપઅંતરાલમાં વિભાજિત કરતા મળતા દરેક ઉપઅંતરાલની લંબાઈ $h = \frac{b-a}{n}$ થાય.

$\rightarrow$ હવે $x_i = a + ih$

તથા $f(x_i) = \cos x_i = \cos (a + ih)$

$\rightarrow$ $\int_a^b \cos x\, dx = \lim_{n\to\infty} h \sum_{i=1}^{n} \cos (a + ih)$

$$= \lim_{n\to\infty} h\, [\cos (a + h) + \cos (a + 2h) + ... + \cos (a + nh)]$$

$$= \lim_{n\to\infty} \frac{h}{2 \sin \frac{h}{2}} \left[(2 \cos (a + h) \sin \frac{h}{2}) + (2 \cos (a + 2h) \sin \frac{h}{2}) + ... \right.$$

$$\left. + (2 \cos (a + nh) \sin \frac{h}{2}) \right]$$

$$= \lim_{n\to\infty} \frac{h}{2 \sin \frac{h}{2}} \left[\begin{array}{l} \sin \left(a + \frac{3h}{2}\right) - \sin \left(a + \frac{h}{2}\right) \\ + \sin \left(a + \frac{5h}{2}\right) - \sin \left(a + \frac{3h}{2}\right) \\ \quad \cdots\cdots\cdots\cdots\cdots\cdots \\ + \sin \left(a + nh + \frac{h}{2}\right) - \sin \left(a + nh - \frac{h}{2}\right) \end{array} \right]$$

$$= \lim_{n\to\infty} \frac{h}{2 \sin \frac{h}{2}} \left[\sin \left(a + nh + \frac{h}{2}\right) - \sin \left(a + \frac{h}{2}\right) \right]$$

$$= \lim_{\substack{n\to\infty \\ h\to 0}} \frac{h}{2\sin\frac{h}{2}} \left[\sin\left(a + b - a + \frac{h}{2}\right) - \sin\left(a + \frac{h}{2}\right)\right]$$

$h = b - a$

$n \to \infty$ ત્યારે $h \to 0$

$$= \sin b - \sin a.$$

(૬) (1) $\int \frac{1}{(x-1)(x^2+4)}\,dx$

$$\frac{1}{(x-1)(x^2+4)} = \frac{A}{x-1} + \frac{Bx+C}{x^2+4}$$

$1 = A(x^2 + 4) + (x - 1)(Bx + C)$

$x = 1$ તો $1 = A(5) \therefore A = \frac{1}{5}$

$x = 0$ તો $1 = A(4) + (-1)(C)$

$$\therefore \quad C = 4A - 1 = \frac{4}{5} - 1 = \frac{1}{5}$$

$x = 2$ તો $1 = A(8) + (2B + C)$

$2B = 1 - 8A - C$

$$= 1 - \frac{8}{5} + \frac{1}{5} = -\frac{2}{5}$$

$$B = -\frac{1}{5}$$

$$\therefore \int \frac{1}{(x-1)(x^2+h)}\,dx = \int \left(\frac{\frac{1}{5}}{x-1} + \frac{-\frac{1}{5}x - \frac{1}{5}}{x^2+4}\right) dx$$

$$\int \frac{1}{(x-1)(x^2+4)}\,dx = \frac{1}{5}\log|x-1| - \frac{1}{10}\log|x^2+4| - \frac{1}{10}\tan^{-1}\frac{x}{2} + C$$

(2) $\int \cot x\,dx = \log|\sin x| + c \quad x \neq \frac{n\pi}{2},\ n \in Z$

$$\int \cot x\,dx = \int \frac{\cos x\,dx}{\sin x}$$

$t = \sin x$ એ $k\pi = \frac{2k\pi}{2}$ ને ન સમાવતાં કોઈપણ અંતરાલ પર સતત, વિકલનીય અને શૂન્યેત્તર છે.

$\frac{dt}{dx} = \cos x$, $(2k-1)\frac{\pi}{2}$ ને ન સમાવતાં અંતરાલ પર શૂન્યેતર અને સતત છે.

$$\int \cot x\,dx = \int \frac{dt}{t} = \log|t| + c = \log|\sin x| + c$$

પ્રશ્ન–4 (અ) ગમે તે બે ગણો.

(1) $xy\,dx + (1 + x^2)\,dy = 0$ વિકલ સમીકરણનો વ્યાપક ઉકેલ શોધો.

Ans. $xy\,dx + (1 + x^2)\,dy = 0$

$\therefore \quad \frac{x}{1+x^2}\,dx + \frac{dy}{y} = 0$ (વિયોજનિય ચલ)

$\therefore \quad \frac{1}{2}\int \frac{\frac{d}{dx}(1+x^2)}{1+x^2}\,dx + \int \frac{dy}{y} = \log c'$

$\therefore \quad \frac{1}{2}\log(1 + x^2) + \log y = \log c'$

$\therefore \quad \log(1 + x^2) + \log y^2 = \log c'^2$

$\therefore \quad \log [y2\ (1 + x2)] = \log c$; જ્યાં $c = c'^2$

$\therefore \quad y^2(1 + x^2) = c$, વ્યાપક ઉકેલ મળે.

(2) $x\,dy - y\,dx = \sqrt{x^2 - y^2}\,dx$

અહીં $x\,dy - y\,dx = \sqrt{x^2 - y^2}\,dx$

$\therefore \quad x\,dy = (y + \sqrt{x^2 - y^2})\,dx$

$\therefore \quad \frac{dy}{dx} = \frac{y+\sqrt{x^2-y^2}}{x}$ સમપરિમાણ વિકલ સમીકરણ છે.

હવે $\frac{y}{x} = v$ એટલે કે $y = vx$ આદેશ લેતાં, $\frac{dy}{dx} = v + x\frac{dv}{dx}$

આ કિંમતો વિકલ સમીકરણમાં મૂકતાં,

$\therefore \quad v + x\frac{dv}{dx} = v + \sqrt{1-v^2}$

$\therefore \quad x\frac{dv}{dx} = \sqrt{1-v^2}$

$\therefore \quad \frac{dv}{\sqrt{1-v^2}} = \frac{dx}{x}$ (વિયોજનીય ચલ)

સંકલન કરતાં, $\int \frac{dv}{\sqrt{1-v^2}} = \int \frac{dx}{x} + c$

$\therefore \quad \sin^{-1} v = \log x + c$

$\therefore \quad \sin^{-1}\left(\frac{y}{x}\right) = \log x + c$ વ્યાપક ઉકેલ મળે.

(3) $\frac{dy}{dx} = (4x + y + 1)^2$ નો વ્યાપક ઉકેલ શોધો.

અહીં, $\frac{dy}{dx} = (4x + y + 1)^2$ માં $4x + y + 1 = t$ આદેશ લેતાં,

$$4 + \frac{dy}{dx} = \frac{dt}{dx}$$

$$\therefore \quad \frac{dy}{dx} = \frac{dt}{dx} - 4$$

આ કિંમતો વિકલ સમીકરણમાં મૂકતાં,

$$\frac{dt}{dx} - 4 = t^2$$

$$\therefore \quad \frac{dt}{dx} = t^2 + 4$$

$$\therefore \quad \frac{dt}{t^2+4} = dx \text{ (વિયોજનીય ચલ)}$$

સંકલન કરતાં, $\int \frac{dt}{t^2+2^2} = \int dx + c_1$ (c_1 સ્વૈર અચલ)

$$\therefore \quad \frac{1}{2} \tan^{-1} \frac{t}{2} + x + c_1$$

$$\therefore \quad \tan^{-1} \frac{t}{2} = (2x + 2c_1)$$

$$\therefore \quad \frac{t}{2} = \tan (2x + 2c_1)$$

$$\therefore \quad t = 2 \tan (2x + 2c_1)$$

$$\therefore \quad 4x + y + 1 = 2 \tan (2x + c), \text{ (જ્યાં } c = 2c_1, \text{ સ્વૈર અચલ)}$$

વ્યાપક ઉકેલ મળે.

(4) એક પદાર્થ સીધી રેખામાં ગતિ કરે છે. તેની ગતિનું સૂત્ર $\frac{ds}{dt} = S + 1$ છે. જ્યાં S પદાર્થનું પ્રસ્થાપન બિંદુથી t સમયે અંતર (સમય મિનિટમાં અને અંતર મીટરમાં છે) દર્શાવે છે, તો પદાર્થને $\sqrt{9801}$ મીટર અંતર કાપતાં કેટલો સમય લાગશે ? [$\log_e 10 = 2.3026$]

અહિં ગતિનું સૂત્ર $\frac{ds}{dt} = S + 1$ છે.

$$\therefore \frac{ds}{S+1} = dt \text{ (વિયોજનીય ચલ)}$$

હવે સંકલન કરતાં,

$\int \frac{ds}{S+1} = \int dt + c$; જ્યાં c સ્વૈર અચલ

$\therefore \log (S + 1) = t + c$, વ્યાપક ઉકેલ મળે.

હવે પ્રસ્થાપન બિંદુએ $t = 0$ લેતાં, $s = 0$

$\therefore$ $\log 1 = 0 + c$

$\therefore$ $c = 0$

$\therefore$ આપેલ રાશી પ્રમાણેનો વિશિષ્ટ ઉકેલ $\log (S + 1) = x$ મળ.

હવે $s = 99$ મૂકતાં,

$t = \log_e^{100}$

$= 2 \log_e^{10}$ $= 2(2.3026) = 4.6052$

આમ, 99 મીટર અંતર કાપતાં પદાર્થને 4.6052 મિનિટ લાગે.

પ્રશ્ન–4 (બ) ગમે તે બે ગણો :

(1) પરવલય $y = 4x - x^2$ અને x – અક્ષથી પરિમિત પ્રદેશનું ક્ષેત્રફળ $\frac{32}{3}$ છે. એમ સાબિત કરો.

Ans. અહીં વક્ર x – અક્ષને છેદે, તો $y = 0$ લેતાં, $4x - x^2 = 0$

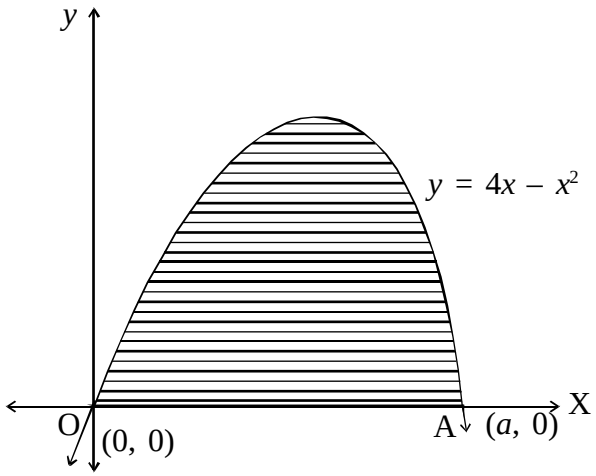
$\therefore$ $x(4 - x) = 0$

$\therefore$ $x = 0$ કે $x = 4$

$\therefore$ વક્ર x – અક્ષને 0 (0, 0) અને A (4, 0) માં છેદે.

અહીં વક્ર અને x – અક્ષ વડે સીમિત પ્રદેશનું ક્ષેત્રફળ A હોય, તો

$A = |I|$; જ્યાં $I = \int_a^b y\,dx$ પ્રમાણે,

$$I = \int_0^4 (4x - x^2)\,dx$$

$$= \left[2x^2 - \frac{x^3}{3}\right]_0^4$$

$$= \left[2(4)^2 - \frac{64}{3}\right] - (0 - 0)$$

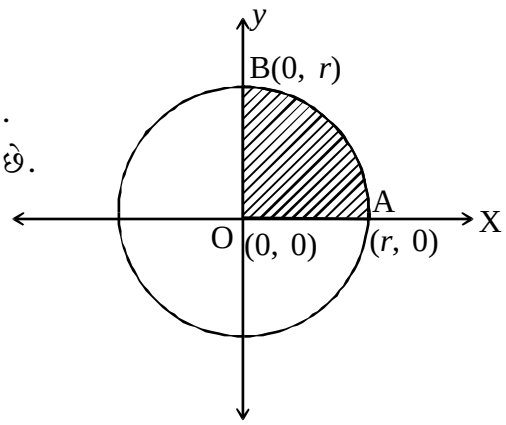
$$= \frac{32}{3}$$

આમ, માંગેલ પરિમિત પ્રદેશનું ક્ષેત્રફળ $\frac{32}{3}$ એકમ છે.

(2) વર્તુળ $x^2 + y^2 = r^2$ થી ઘેરાયેલા પ્રદેશનું ક્ષેત્રફળ શોધો.

અહીં વર્તુળ $x^2 + y^2 = r^2$ એ બંને અક્ષો પરત્વે સંમિત છે.

તેથી પ્રથમ ચરણમાંના ચાપ હેઠળનું ક્ષેત્રફળ મેળવીને તેને 4 વડે ગુણીશું.

$\therefore$ વર્તુળનું ક્ષેત્રફળ $= 4 \int_0^r y\,dx$

$= 4 \int_0^r \sqrt{r^2 - x^2}\,dx$ $(\because x^2 + y^2 = r^2 \Rightarrow y = \sqrt{r^2 - x^2})$ $(\therefore$ પ્રથમ ચરણ)

$$= 4 \left[\frac{x}{2}\sqrt{r^2 - x^2} + \frac{r^2}{2} + \sin^{-1}\frac{x}{2} \right]_0^r$$

$$= 4 \left[\frac{r}{2}\sqrt{r^2 - r^2} + \frac{r^2}{2} \cdot \sin^{-1}1 - 0 \right]$$

$$= 4 \left[0 + \frac{r^2}{2} \cdot \sin^{-1}1 - 0 \right]$$

$$= \frac{r^2}{2} \cdot \frac{\pi}{2}$$

$$= \pi r^2$$

આમ, વર્તુળ $x^2 + y^2 = r^2$ થી ઘેરાયેલા પ્રદેશનું ક્ષેત્રફળ πr^2 છે.

(3) (i) પ્રથમ કક્ષાના એકઘાતી વિકલ સમીકરણનું વ્યાપક સ્વરૂપ લખો.

પ્રથમ કક્ષાના એકઘાતી વિકલ સમીકરણનું વ્યાપક સ્વરૂપ:

$(ax + by + c)\, dx + (a'x + b'y + c')\, dy = 0$

એટલે કે, $\frac{dy}{dx} = \frac{ax+bx+c}{a'x+b'y+c'}$ છે.

(ii) નીચેના વિકલસમીકરણનાં કક્ષા અને પરિમાણ જણાવો.

$$y = x\frac{dy}{dx} + 5\sqrt{1 + \left(\frac{dy}{dx}\right)^2}$$

Ans. અહીં, $y = x\frac{dy}{dx} + 5\sqrt{1 + \left(\frac{dy}{dx}\right)^2}$

$$\therefore \left(y - x\frac{dy}{dx}\right)^2 = 25\left[1 + \left(\frac{dy}{dx}\right)^2\right]$$

આપેલ વિકલ સમીકરણમાં ઉચ્ચતમ વિકલનફળ $\frac{dy}{dx}$ છે અને તેને ઉચ્ચતમ ઘાતાંક 2 છે.

$\therefore$ આપેલ વિકલ સમીકરણની કક્ષા 1 અને પરિમાણ 2 છે.

પ્રશ્ન–(4) (ક) ગમે તે બે ગણો :

(1) એક યાદચ્છિક ચલ x નું સંભાવના વિતરણ નીચે પ્રમાણે છે.

$P(x) = \frac{|x-3|}{7}$; $x = 0, 1, 2, 4$, તો યાદચ્છિક ચલ x ના મધ્યક અને વિચરણ શોધો.

Ans. અહીં $P(x) = \frac{|x-3|}{7}$; $x = 0, 1, 2, 4$

તેથી યાદચ્છિક ચલ x નું સંભાવના વિતરણ નીચે પ્રમાણે મળે છે.

X = x	0	1	2	4
$P(x)$	$\frac{3}{7}$	$\frac{2}{7}$	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{7}$

હવે, યાદચ્છિક ચલ x નો મધ્યક = E(X)

$$= \sum x_i \, P(x_i)$$

$$= (0)\left(\frac{3}{7}\right) + 1\left(\frac{2}{7}\right) + 2\left(\frac{1}{7}\right) + 4\left(\frac{1}{7}\right)$$

$$= 0 + \frac{2}{7} + \frac{2}{7} + \frac{4}{7}$$

$$= \frac{8}{7}$$

અને વિતરણ, $\sigma_X^2 = v(X)$

$$= E(X)^2 - [E(X)]^2$$

$$= \sum x_i^2 \cdot P(x_i) - [\sum x_i \cdot P(x_i)]^2$$

$$= 0\left(\frac{3}{7}\right) + 1^2\left(\frac{2}{7}\right) + 2^2\left(\frac{1}{7}\right) + 4^2\left(\frac{1}{7}\right) - \left(\frac{8}{7}\right)^2$$

$$= 0 + \frac{3}{7} + \frac{12}{7} + \frac{48}{7} - \frac{64}{49}$$

$$= \frac{63}{7} - \frac{64}{49}$$

$$= \frac{441-64}{49}$$

$$= \frac{375}{49}$$

(2) n અને P પ્રચલોવાળા એક દ્વીપદી યાદચ્છિક ચલ x ના મધ્યક અને વિચરણ અનુક્રમે 8 અને 4 છે. તો n, P તથા $E(x^2)$ શોધો.

$E(X) = nP = 8$ અને $v(X) = npq = 4$ પરથી $q = \frac{1}{2}$

હવે, $E(x^2) = v(x) + (E(x_1))^2$

$$= 4 + (8)^2 = 4 + 64$$

$$= 68$$

આમ, $n = 16$, $p = \frac{1}{2}$ અને $E(x)^2 = 68$ મળે.

(3) જય નિશાન તાકવાની હરીફાઈમાં ભાગ લે છે. તેની નિશાની તાકવાની સંભાવના 0.4 છે. 5 વખત નિશાન તાકવાના પ્રયોગોમાં તે બરાબર ત્રણ વખત નિશાન તાકી શકશે તેની સંભાવના કેટલી ?

Ans. જય નિશાન તાકી શકે તેને સફળતા ગણીએ તો સફળતાની સંભાવના $p = 0.4$ છે.

આ વખતે નિષ્ફળતાની સંભાવતા $q = 1 - p = 0.5$ થશે.

ધારો કે જય 5 પ્રયત્નો પૈકી X પ્રયત્નોમાં નિશાન તાકી શકે છે, તો x એ યાદચ્છિક દ્વિપદી ચલ થશે.

તેના પ્રચલો $n = 5$ અને $p = 0.4$ છે.

તેથી x ની સંભાવના વિતરણનું સૂત્ર,

$$p(x) = \binom{5}{x} (0.4)^x (0.6)^{5-x} \; ; \; x = 0, 1, 2, 3, 4, 5$$

હવે, રમેશ બરાબર 3 વખત નિશાન તાકી શકે તે ઘટનાની સંભાવના,

$$p(3) = \binom{5}{3} (0.4)^3 (0.6)^{5-3}$$

$$= 10 \; (0.064) \cdot (0.38)$$

$$= 0.64 \times 0.36$$

$$= 0.2304$$

પ્રશ્ન–4 (ડ)

(1) $\int x^{4x} (1 + \log x) \, dx$ શોધો, જ્યાં $x \in R^+ - (0, 1)$

Ans. $\int x^{4x} (1 + \log x) \, dx$

$$= \int x^{3x} \cdot x^x (1 + \log x) \, dx$$

$$= \int (f(x))^3 \cdot f'(x) \, dx; \text{ જ્યાં } f(x) = x^x \text{ અને } f'(x) = x^x (1 + \log x)$$

$$= \frac{1}{4} \cdot (f(x)^4 + c$$

$$= \frac{1}{4} (x^x)^4 + c$$

$$= \frac{1}{4} x^{4x} + c$$

(2) (i) વ્યાખ્યા લખો : વિકલ સમીકરણની કક્ષા

બહુપદી સ્વરૂપે લખેલા વિકલ સમીકરણમાં આવતા વિકલિતોમાંના ઉચ્ચતમ કક્ષાના વિકલિતની કક્ષાને વિકલ સમીકરણની કક્ષા કહે છે.

(ii) વિયોજનીય ચલ પ્રકારના વિકલ સમીકરણનો વ્યાપક ઉકેલ મેળવો.

Ans. વિકલ સમીકરણના સ્વરૂપ $P(x, y) \, dx + Q(x, y) \, dy = d$ માં $P(x, y) = f(x)$ અને $Q(x, y) = g(y)$ હોય તો, આ વિયોજનીય ચલ પ્રકારના સમીકરણનું સ્વરૂપ $f(x) \, dx + g(y) \, dy = 0$ તેનું પદવાર સંકલન સંકલન કરતાં, $\int f(x) \, dx + \int g(y) \, dy = c$; (જ્યાં, (સ્વૈર અચલ)

તેથી $F(x) + G(y) = C$, વ્યાપક ઉકેલ મળે.

પ્રશ્ન–5 (અ) (i) પાઠ્યપુસ્તક (સંભાવના Theory)

પ્રમેય – 5 (સંભાવના)

પ્રશ્ન–5 (અ) 'અથવા'

* **પક્ષ :** A અને B નિરપેક્ષ ઘટનાઓ છે.

સાધ્ય : B અને A' નિરપેક્ષ થાય એમ બતાવો.

એટલે $P(B \cap A') = P(B) \cdot P(A')$

સાબિતી :

$P(B \cap A') = P(B - B \cap A)$ ($\because B \cap A \subset B$)

$= P(B) - P(B \cap A)$ (પ્રમેય – 2)

$= P(B) - P(B) \cdot P(A)$ {પક્ષ, નિરપેક્ષ ઘટના}

$= P(B)[1 - P(A)]$ ... (2)

$= P(B) \cdot P(A')$ $\{P(A') = 1 - P(A)\}$

(અ) (ii) "સંભાવના વિધેયનો વિસ્તાર [0, 1] છે."

આ વિધાન ખોટું છે.

વિસ્તાર એ [0, 1] નો ઉપગણ છે, વ્યાપત વિધેય નથી.

ઉદાહરણ : એક સમતોલ પાસો એક વખત ઉછાળવાનાનો નિદર્શાવકાશ U = {H, T} ચાર ઘટનાઓ નીચે પ્રમાણે વ્યાખ્યાયિત છે.

ϕ, {H}, {T}, {H, T} ની સંભાવના

0 $\frac{1}{2}$ $\frac{1}{2}$ 1 છે.

આમ સંભાવના વિધેયનો વિસ્તાર $\{0, \frac{1}{2}, 1\}$ જે [0, 1] નથી પણ તેનો ઉપગણ છે.

* જો [0, 1] સંભાવના વિધેયનો વિસ્તાર હોય તો $\frac{1}{3} \in [0, 1]$ હોય તો કોઈ ઘટના A મળવી જોઈએ

કે જેથી $P(A) = \frac{1}{3}$ પણ આ શક્ય નથી

∴ ઉપગણ છે.

(iii) સૂત્ર : $P(x + 1) = \left(\frac{n - x}{x + 1}\right) \cdot \frac{p}{q} P(x)$ જ્યાં $x = 0, 1, 2, \ldots\ldots (n - 1)$

પ્રશ્ન–5 (બ) (i) A = રામ દાખલો ગણી શકે તે ઘટના ∴ $P(A) = \frac{7}{10}$

A' = " " ન " " " $P(A') = \frac{3}{10}$

B = ભરત દાખલો ગણી શકે તે ઘટના ∴ $P(B) = \frac{8}{10}$

B' = " " ન " " $P(B') = \frac{2}{10}$ ... (1)

C = બન્ને દાખલો ગણી શકે તે ઘટના

$C = (A \cup B) = (A' \cap B')$ '

$\therefore$ $P(c) = P(A' \cap B')'$

$= 1 - P(A' \cap B')$

$= 1 - P(A').\ P(B') = 1 - \left(\frac{3}{10}\right)\left(\frac{2}{10}\right) = \frac{94}{100}.$ ... (1)

(બ) (3) $P(A \cap B') = 0.4$ $P(A \cup B) = 0.9$

$P(B \cap A') = 0.3$

$P(A - A \cap B) = P(A) - P(A \cap B) = 0.4$

$P(B - A \cap B) = P(B) - P(A \cap B) = 0.3$

$P(A) + P(B) - 2P(A \cap B) = 0.7$ સરવાળો

$P(A) - P(B) = 0.1$ બાદબાકી ....

હવે $P(A \cup B) = P(A) + P(B) - P(A \cap B)$

$0.9 = 0.7 + 2P(A \cap B) - P(A \cap B)$

$\therefore$ $0.2 = P(A \cap B)$

હવે $P(A' \cup B') = P(A \cap B)'$

$= 1 - P(A \cap B) = 1 - 0.2 = 0.8$

પ્રશ્ન–5 (ક) (i)

B_1	B_2
4 લાલ 3 સફેદ	4 સફેદ 3 લાલ

* બન્ને પેટી પસંદ થાય તે સમસંભાવી ઘટનાઓ છે.

$\therefore$ $P(B_1) = P(B_2) = \frac{1}{2}$

* A = પેટીમાંથી પસંદ કરેલ દડો (બે) લાલ હોય તે ઘટના

(i) હવે $\frac{A}{B_1}$ = પ્રથમ પેટી B_1 પસંદ થયા પછી, તેમાંથી બે લાલ દડા પસંદ થાય તે ઘટના

$\therefore$ $P\left(\frac{A}{B_1}\right) = \frac{4C_2}{7C_2} = \frac{4\times3}{7\times6} = \frac{2}{7}$

(ii) $\frac{A}{B_2}$ = બીજી પેટી B_2 પસંદ થાય પછી તેમાંથી લાલ દડાઓ (બે) પસંદ થાય તે ઘટના

$\therefore$ $P\left(\frac{A}{B_2}\right) = \frac{4C_2}{7C_2} = \frac{3\times2}{7\times6} = \frac{1}{7}$

બેયઝ પ્રમેય $P(A) = P\left(\frac{A}{B_1}\right).P(B_1) + P\left(\frac{A}{B_2}\right).P(B_2)$

$= \frac{2}{7} \times \frac{1}{2} + \frac{1}{7} \times \frac{1}{2} = \frac{1}{2} + \frac{1}{14}$

$= \frac{3}{14}$ જવાબ

(ii) A અને B પરસ્પર નિવારક ઘટનાઓ છે.

(a) $\therefore \quad P(A \cap B) = 0$

હવે $P(A \cap B') = P(A - A \cap B) = P(A) - P(A \cap B)$

$\therefore \quad P(A \cap B') = P(A) \quad \{\because P(A \cap B) = 0\}$

$0.35 \neq 0.75$

ફાળવણી શક્ય નથી.

(b) 52 પત્તા માંથી બે પત્તા લેવાના છે. (પૂરવણી સહિત)

A_1 = પ્રથમ પ્રયત્ન પસંદ થયેલ પત્તુ કાળીનું હોય તે ઘટના

$$P(A_1) = \frac{13C_1}{52C_1} = \frac{1}{4}$$

A_2 = બીજા પ્રયત્ને પસંદ થયેલ પત્તું કાળીનું હોય તે ઘટના

$$P(A_2) = \frac{13C_1}{52C_1} = \frac{1}{4}$$

બન્ને ઘટનાઓ નિરપેક્ષ છે.

$$\therefore \quad P(A_1 \cap A_2) = P(A_1) \cdot P(A_2) = \frac{1}{4} \cdot \frac{1}{4} = \frac{1}{16}$$

(c) $(146.5)_{10} = (_____)_8$

	ભાગાકાર	શેષ
$146 \div 8$	18	2
$18 \div 8$	2	$2 \uparrow$
$2 \div 8$	0	2

$\therefore \quad (146)_{10} = (222)_8$

અપૂર્ણાંક ભાગનો 8 વડે ગુણાકાર	પૂર્ણાંક ભાગ
$0.5 \times 8 = 4.0$	$4 \downarrow$

$(0.5)_{10} = (4)_8$ ... (2)

$(146.5)_{10} = (222.4)_8$ જવાબ

.5427 E 04 + .4623 E 02

= .5427 E 04 + .0046 E 04

.5427 E 04

\+ .0046 E 04

.5473 E 04 ... (1)

જ. .5473 E 04